

УДК 340.134

ПРОЦЕСУАЛЬНІ КОДЕКСИ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

А. Ясіновська

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна
e-mail: yasinovsk@gmail.com*

У статті проаналізовано деякі питання наукового дослідження кодексів, здійснено загальнотеоретичну характеристику процесуальних кодексів.

Ключові слова: кодекс, процесуальне законодавство, процесуальні кодекси.

Формування сучасної ефективної системи законодавства, безсумнівно, тісно пов'язано з такою формою систематизації, як кодифікація та її результатами – кодексами. Адже саме ці джерела права уніфікують нормативно-правові приписи у межах інститутів, галузей та інших нормативних комплексів, що забезпечують цілісність та дієвість системи джерел права.

Як у зарубіжній, так і у вітчизняній юридичній літературі ті чи інші питання формування та функціонування кодексів досліджували В. Баранов, Р. Берджерон, Є. Гетьман, Р. Кабр'як, В. Карташов, Є. Погорелов, Т. Рахманіна, О. Рогач, Ю. Тіхоміров, О. Ющик та ін. Проте і до сьогодні малодослідженими залишаються питання видових особливостей кодексів, зокрема процесуальних, спеціального дослідження процесуальних кодексів немає і у вітчизняній загальній теорії права.

Загальнотеоретичний аналіз такого правового явища, як кодекс, дає підстави констатувати, що він є різновидом закону, та кодифікованого акта, а тому йому притаманні ознаки і першого, і другого. Але поряд з цим, кодекс має низку юридичних властивостей, які характеризують його як специфічний їх різновид, а саме: наявність високої стабільності; прийняття в особливій законодавчій процедурі, пріоритетність у системі нормативно-правових актів; регулювання широкого кола питань у межах галузі чи інституту; наявність складної, логічно стрункої організації змісту; високий рівень уніфікованості нормативно-правових приписів; засадничий характер для інших нормативно-правових актів; значна новелізація змісту; визначальність основних параметрів системного утворення у межах предмета правового регулювання.

Так можна стверджувати, що кодекс є кодифікованим законом, що охоплює основні параметри галузі, інституту чи іншого системного утворення у межах правового регулювання.

За характером регулювання суспільних відносин кодекси поділяються на матеріальні та процесуальні.

Особливості їх змісту пов'язані з природою права: матеріальною та процесуальною.

Як зазначено в юридичній літературі, процесуальні форми є необхідними для реалізації норм матеріального права [1] або ж вони регламентують порядок, форми і методи реалізації прав та обов'язків, встановлених у матеріальних нормах права [2, с. 180; 3, с. 203].

На думку М.М. Марченка процесуальні норми права, на відміну від матеріальних, не регулюють ні економічних, ні політичних, ні будь-яких інших

відносин, а лише закріплюють процесуальні форми (процедуру, правила, порядок) здійснення та захисту, передбачених матеріальними нормами прав. Він вважає, що процесуальні норми містять юридичні способи охорони, захисту, підтримки та відновлення норм матеріального права [4, с. 582].

Важливим для характеристики процесуальних кодексів є визначення предмета процесуального права, а відтак, і відповідного його різновиду.

У науці сформовано широке та вузьке розуміння процесуального права. У широкому розумінні процесуальне право (процедурно-процесуальна форма) трактують як сукупність правил та процедур, що регламентують порядок розгляду та вирішення юридичних справ. У вузькому розумінні під процесуальним правом розуміють сукупність правил та процедур, що забезпечують здійснення правосуддя (тобто судове право) [5, с. 187–188].

Важливо також зазначити, що в юридичній літературі розрізняють процедурні та процесуальні форми (тобто процедуру та процес), а також процесуальне провадження, яке охоплює стадії, суб'єкти, процесуальні відносини, акти-документи тощо. Під процесуальним провадженням розуміють комплекс взаємопов'язаних процесуальних дій, спрямованих на збір фактичних даних по справі та створення відповідних процесуальних документів [5, с. 189]. Виокремлюється і поняття судочинства. Потрібно зазначити, що саме за основними формами процесу (судочинства) і створюються процесуальні кодекси, які охоплюють параметри саме таких форм, хоча можуть містити й інші процесуальні інститути.

У багатьох державах світу це, насамперед, цивільний та кримінальний процесуальний кодекси, а в Україні це ще й Господарський процесуальний та Кодекс адміністративного судочинства України.

Водночас у юридичній літературі висловлюється думка про те, що не можна безмежно розширювати процесуальні форми. Тим більше, що починає формуватися процесуальне право, яке може охопити не лише всі процесуальні галузі, а й процедурно-процесуальні інститути у межах матеріального права.

Хоча є й інша позиція щодо формування судового (процесуального) права, яке може охопити всі види судочинства (зокрема, і конституційно-процесуальне). Але світова правотворча практика на сьогодні, зазвичай, пропонує лише два види процесуальних кодексів: цивільний процесуальний та кримінальний процесуальний.

Аналізуючи вітчизняні процесуальні кодекси: Господарський процесуальний кодекс України (1991 р.); Цивільний процесуальний кодекс України (2004 р.); Кодекс про адміністративне судочинство України (2005 р.); новий Кримінальний процесуальний кодекс України (2012 р.) можна зробити висновки, що вони володіють специфічними властивостями притаманними процесуальним кодексам: є необхідною формою реалізації норм матеріального права; здійснення прав та виконання обов'язків відповідними суб'єктами; визначають правила, що регламентують процедури розгляду юридичної справи; їх приписи є більш конкретизовані; забезпечують здійснення правосуддя у відповідних видах судочинства. А відтак, регулюють публічно-правові відносини імперативним методом. Поряд з цим не завжди відповідають загальним для всіх кодексів ознакам.

Насамперед, варто вказати на те, що важко охарактеризувати процесуальні кодекси як високо стабільні закони, адже до Господарсько процесуального кодексу України внесено близько 60 змін, до Цивільно процесуального кодексу України – більше 50, до Кодексу про адміністративне судочинство України близько 60.

Часто виникає сумнів і стосовно високого рівня уніфікованості нормативно-правового матеріалу.

Адже відомо, що кодекси мають бути результатом правосистематизуючої правотворчості і в них мають фіксуватися найбільш важливі принципи права. Та й кодифікація має бути спрямована не лише на новелізацію, а насамперед, на переопрацювання змісту нормативно-правових приписів у межах галузевого чи інституційного звідного акта. Це виходить зі змісту самого поняття кодифікація як способу систематизації, який полягає у змістовному переопрацюванні приписів, пов'язаних спільним предметом регулювання та об'єднанням їх в єдиному акті [6, с. 220]. Водночас, кодифікація адміністративного судочинства України – це новий закон, який законодавець назвав кодексом. У цьому випадку не досягнута мета кодифікації, а саме – систематизація, переопрацювання та уніфікація нормативно-правових приписів.

В юридичній літературі зазначено, що досить часто нові сучасні кодекси – це винятково закони, які законодавець офіційно називає кодексами і такий формальний підхід до поняття «кодекс» є небезпечним [7, с. 18–19].

Водночас у юридичній літературі зазначено, що процесуальні кодекси (та й не лише процесуальні) – це досить часто не кодифікація, а рекодифікація.

Рекодифікація – це повторна кодифікація, перекодифікація (бо частка «ре» означає «повторно»). Висловлені погляди в юридичній літературі не є одностайними.

Зокрема, А. Соловйов під рекодифікацією розуміє прийняття чи кардинальну зміну кодексів і консолідаційних законів із врахуванням практики їх застосування і необхідність включення в ці кодекси та закони окремих правових норм, які містяться в актах нижчої юридичної сили, а також внесення в них змін та доповнень по мірі прийняття нових нормативно-правових актів [8, с. 147].

Прийняття і переробка законів у новій редакції – це на думку С. Калініна і є рекодифікацією [9, с. 155].

У зарубіжній літературі під рекодифікацією розуміють видання кодексів з метою його унормування відповідно до законодавства та сучасних суспільних відносин [10]. Часом рекодифікація спрямована лише на зміну структури кодексу, не зачіпаючи його змістовного наповнення. Це може бути зміна статті на пункти, усунення граматичних помилок, певних структурних елементів та інші технічні зміни [11].

Потреба в рекодифікації виникає і тоді, коли замість законодавства застосовується юридична практика.

У багатьох країнах Європи у ХХ ст. відбувався суттєвий перегляд кодексів, що застаріли, здійснювалася їх рекодифікація. Рекодифікація застосовується тоді, коли кодекс застарів і не відповідає стану суспільних відносин; вона дає змогу усунути суперечності без суттєвих змістовних та інших змін; здійснюється правомочними суб'єктами; структурує нормативно-правові приписи у межах кодексу.

Аналізуючи Господарський процесуальний кодекс України та Цивільний процесуальний кодекс України, можна зробити висновки, що це рекодифікація. Особливо характерною вона є для Господарського процесуального кодексу України. Що ж до Кримінального процесуального кодексу України, то він має змішаний характер, оскільки частина нормативно-правових приписів є замінені, бо не відповідає сучасному стану суспільних відносин, а частина новелізована, тобто створені нові нормативно-правові приписи, які разом зі зміненими необхідні для організації їх в єдину логічну структуру. Важливо зазначити, що у цих кодексах немає також гарантій і декодифікації.

В юридичній літературі декодифікацію трактують по-різному. Одні стверджують, що декодифікація відбувається тоді, коли значна частина положень кодексу починає підмінятися іншими правовими регуляторами чи відбувається витіснення

певних нормативно-правових приписів чинним законодавством [12, с. 533], а норми нових актів не включені в кодекс і діють поряд з нормами, що зафіксовані у кодексі [13, с. 481].

Інші під декодифікацією розуміють зміну в масиві нормативно-правового регулювання у визначеній сфері суспільних відносин, пов'язану із визнанням кодексу (або сукупності кодексів) таким, що втратив силу в цій сфері, або поступове його «розмивання», що пов'язано з полісистемністю в правовому регулюванні у цій сфері. На думку А. Соловйова, декодифікація може здійснюватися у двох формах – втрата чинності кодексом або «вимивання» нормативно-правового масиву з кодексу, коли значна частина положень кодексу підміняється або витісняється чинним законодавством [8 с. 146–147].

Під декодифікацією розуміють також розширення спеціального законодавства поза межами кодексу, що спричиняє вагомі «тріщини» в об'єднаній системі цивільних кодексів [14, с.11].

Декодифікація стала об'єктивним явищем у Європі у ХХ ст., коли з'явилася велика кількість законодавчих актів, що регулювали вже інші, нові відносини поза межами кодексів, а також в процесі активної інтерпретації кодексів.

Новою формою декодифікації можуть бути міжнародно-правові договори, рішення міжнародних судів, які витісняють ті чи інші положення національних кодексів.

Аналізуючи практику застосування Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, Кримінального процесуального кодексу України, зазначимо, що низка положень цих кодексів змінилася чи змінюється під впливом міжнародних, насамперед, європейських правових стандартів. Одним із факторів декодифікації є Постанови Пленуму вищих спеціалізованих судів, які розширюють зміст нормативно-правових приписів, інтерпретуючи їх зміст, інколи не лише конкретизуючи, а й доповнюючи його.

Отже, під час створення кодексів, важливо уникати поспішності й зафіксувати весь нормативний матеріал, який необхідно переопрацювати: не лише закони, а й підзаконні акти, нормативно-правові договори, прецедентну практику (навіть правотлумачну чи правозастосовчу) тощо. Це потрібно здійснювати з позицій не лише кодифікації, а й майбутньої декодифікації, прогнозованої можливості розширення змістовного нормативно-правового масиву у межах кодексу.

Проаналізувавши зміст названих вітчизняних кодексів, не можемо впевнено стверджувати, що в них закладені стійкі гарантії до декодифікації. Адже стрімкий розвиток суспільних відносин; поява нових сфер правового регулювання; швидка процедура створення кодексів; порушення правил та техніко-технологічних вимог; використання значної кількості суб'єктивних факторів без належного врахування об'єктивних – лише сприяє майбутній декодифікації, впливає на зменшення стабільності кодексів та на зниження рівня уніфікованості нормативно-правових приписів та пріоритетності цих кодифікованих актів в цілому.

Потрібно також зазначити, що пріоритетність кодексів у системі нормативно-правових актів також не є безумовною. Адже за юридичною природою кодекс нічим не відрізняється від звичайних законів, а визнає його пріоритетність лише законодавець шляхом фіксації такого положення у самих кодексах, шляхом визначення ієрархії джерел права.

Зокрема, Господарський процесуальний кодекс України до джерел права зачислює Конституцію України, Господарський процесуальний кодекс, законодавчі

акти України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У Цивільному процесуальному кодексі України до основних джерел цивільного процесуального права належать: Конституція України, Цивільний процесуальний кодекс України, Закон України «Про міжнародне приватне право», законодавство України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Кодекс адміністративного судочинства України до основних джерел зачислює: Конституцію України, Кодекс адміністративного судочинства України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, законодавство України.

Новий Кримінальний процесуальний кодекс України основними джерелами кримінального процесу називає Конституцію України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Кримінальний процесуальний кодекс України, інше законодавство України.

Це свідчить про те, що в ієрархії джерел до 2012 р. процесуальним кодексам відводилося місце після Конституції України, а вже у Кримінальному процесуальному кодексі України законодавець розташував їх після Конституції України та міжнародних договорів, але такими, що мають пріоритет щодо іншого законодавства України. Отже, за будь-яких обставин всім процесуальним кодексам в системі джерел права відведене пріоритетне місце щодо іншого законодавства України.

Поряд з цим наявність такої ознаки, як засадничий характер цих актів у межах однорідного правового регулювання стимулює законодавця до виокремлення основних засад (принципів) правового регулювання у межах конкретного судочинства.

Аналіз вітчизняних процесуальних кодексів свідчить, що низка основних засад є міжгалузевий характер, тобто притаманні усім галузям процесуального права: рівність перед законом та судом, змагальність, гласність, відкритість, мова судочинства, обов'язковість рішень суду тощо. Водночас, якщо Господарський процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України містили до десяти таких засадничих положень, то в новому Кримінальному процесуальному кодексі України їх збільшено до двадцяти. Проте, мабуть у цьому не було сенсу, оскільки частина з них є чітко зафіксована у Конституції України, зокрема, як основоположні права та свободи людини та громадянина. Цікавим є і те, що найоб'ємнішим за кількістю структурних одиниць (статей) виявився новий Кримінальний процесуальний кодекс України – 614 статей, дещо менше у Цивільному процесуальному кодексі України – 419 статей, ще менше містить Кодекс адміністративного судочинства України – 280 статей і найменше вміщує Господарський процесуальний кодекс України – 129 статей.

Усі кодекси містять розділи та глави, що свідчить про чітку структурування нормативно-правового матеріалу. Але низка положень також має дублювання, оскільки значна частина процесуальних нормативно-правових приписів має міждисциплінарний характер.

Все це є підтвердженням тих поглядів, що висловлюються в юридичній літературі стосовно можливого формування єдиної галузі – процесуальне право, з фіксацією її основних параметрів в єдиному процесуальному кодексі чи іншому звідному акті, який би охопив особливості процесу у його різновидах та

процедурах у межах єдиної галузі – процесуальне право. І саме цей процесуальний кодифікований акт міг би стати не лише результатом рекодифікації, а кодифікації зі змістовним переопрацюванням Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, Кримінального процесуального кодексу України, а також інших джерел права, зокрема, і в сфері конституційного, адміністративного, фінансового та інших процесуально-процедурних форм діяльності.

Ці та інші питання у сфері процесуального права потребують глибокого теоретичного аналізу з метою виявлення тенденцій розвитку загалом, а також створення процесуальних та матеріальних кодексів зокрема.

Список використаної літератури

1. Теория юридического процесса / под общ. ред. В.М. Горшенева. – Харьков : Вища школа, 1985. – 192 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до : http://www.pravo.vuzlib.org/book_z775.html (дата доступу: 18.09.2012)
2. Теория держави і права : підручник / С.Л. Лисенков, А.М. Колодій, О.Д. Тихомиров, В.С. Ковальський ; за ред. С.Л. Лисенкова. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 448 с.
3. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 776 с.
4. *Марченко М.Н.* Проблемы общей теории государства и права : учебник : в 2 т. – Т. 2. Право. – 2-е изд., перераб. и доп. / М.Н. Марченко. – М. : ТК Велби, Проспект, 2011. – 656 с.
5. *Гойман-Калинский И.В.* Элементарные начала общей теории права : учеб. пособие для вузов / под общей ред. д-ра юрид. наук, проф. В.И. Червонюка. – Право и закон / И.В. Гойман-Калинский, Г.И. Иванец, В.И. Червонюк, – М. : Колос С, 2003. – 544 с.
6. *Луць Л.А.* Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посібник (за кредитно-модульною системою) / Л.А. Луць. – К. : Атіка, 2008. – 412 с.
7. *Головко Л.В.* Вступительная статья // Кабрияк Р. Кодификации / пер. с фр. Л.В. Головко. – М., 2007. – 475 с.
8. *Соловьев А.А.* Систематизация законодательства как непрерывный процесс: функционально-онтологический цикл / А.А. Соловьев // Власть. – 2011. – № 6. – С. 145–148.
9. *Калинин С.А.* Системы классификации законодательства Республики Беларусь в контексте реформы системы права / С.А. Калинин // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку : зб. матеріалів ІХ Міжнар. науково-практичної конференції, 27–31 січ. 2008 р., м. Косів Івано-Франківської обл. / Київ. ун-т права. – К., 2008. – С. 154–157.
10. Recodification of Our City Code. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до : http://www.ci.falconheights.mn.us/index.asp?Type=B_LIST&SEC=%7B18001647-CDD6-4FFA-975A-607C41647B12%7D (дата звернення: 05.09.2012)
11. Utah State Legislature. Recodifications. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до : <http://le.utah.gov/lrgc/recodification.htm> (дата звернення: 15.09.2012)
12. *Жидков О.А.* История государства и права зарубежных стран / О.А. Жидков, Н.А. Крашенинникова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до : <http://in1.com.ua/book/9880/4238> (дата звернення: 15.09.2012)
13. *Бахрах Д.Н.* Административное право России : учеб. для вузов / Д.Н. Бахрах. – М. : Издательство НОРМА, 2000. – 640 с.
14. *Maria Luisa Murillo.* The evolution of Codification in the Civil Law Legal Systems: Towards Decodification and Recodification / J. Transnational Law and Policy (2001) / Vol. 11:1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до : http://www.law.fsu.edu/journals/transnational/vol11_1/murillo.pdf (дата звернення: 15.09.2012).

**ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ КОДЕКСЫ:
ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ**

А. Ясиновская

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, 79000 Львов, Украина*

В статье проанализированы некоторые вопросы научного исследования кодексов, осуществлена общетеоретическая характеристика процессуальных кодексов.

Ключевые слова: кодекс, процессуальное законодательство, процессуальные кодексы.

**PROCEDURAL CODES:
GENERAL THEORETICAL ASPECTS**

A. Yasinovska

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska Str. 1, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

This article is devoted to the scientific research of the codes. General theoretical analysis of procedural codes is made.

Key words: code, procedural laws, procedural codes.

*Стаття: надійшла до редакції 15.10.2012
прийнята до друку 09.11.2012*